

**ODIL YOQUBOV ASARLARIDA MA'NONING
IMPLITSIV IFODALANISHI**

*Ergasheva Dilrabo Allanazarovna, Termiz davlat universiteti
doktoranti (DSc)*

**ИМПЛИЦИТНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ СМЫСЛА В
ТВОРЧЕСТВЕ ОДИЛА ЯКУБОВА**

*Эргашева Дильрабо Алланазаровна, (DSc) докторант
Термезского государственного университета*

**IMPLICIT EXPRESSION OF MEANING IN THE
WORKS OF ODIL YAKUBOV**

*Ergasheva Dilrabo Allanazarovna, Doctoral student (DSc) of Termez
State University*

Annotatsiya: Maqolada Odil Yoqubov asarlarida ma'noning implitsiv ifodalanishi yoritilgan. O'zbek tilining o'ziga xos jozibasi, estetik kuchi yozuvchi asarlaridan olingan matnlar asosida leksik va pragmatik implitsivlik asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, implitsiv ifoda, yashirin ma'no, leksik implitsivlik, pragmatik implitsivlik.

Abstract: The article examines the implicit expression of meaning in the works of Odil Yakubov. The unique charm and aesthetic power of the Uzbek language are analyzed on the basis of lexical and pragmatic implicitness based on texts taken from the writer's works.

Keywords: literary text, implicit expression, hidden meaning, lexical implicitness, pragmatic implicitness.

Аннотация: В статье освещается имплицитное выражение смысла в творчестве Одила Якубова. Неповторимое очарование и эстетическая мощь узбекского языка анализируются на основе лексической и прагматической имплицитности на основе текстов, взятых из произведений писателя.

Ключевые слова: художественный текст, имплицитное выражение, скрытый смысл, лексическая имплицитность, прагматическая имплицитность.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Noyob badiiy asarlar insoniyat tafakkurining oliy mahsuli hisoblanadi. Ular tilning imkoniyatlari, qudrati va nafosatini, estetik kuchini namoyon qiluvchi hodisadir. O'tgan asrda yangi tadqiq yo'nalishi sifatida dunyoga kelgan, bugungi kunda o'zining tadqiq qonuniyatlarini belgilab olgan lingvopoetika ana shunday badiiy asar (badiiy matn) lar tilini o'rganuvchi sohadir[1]. Badiiy matn tilini o'rganishda til birliklari va uning estetik vazifasi muhim sanaladi. Badiiy ta'sir kuchi eng avvalo so'zda mujassamlashgan. Muallifning badiiy maqsadiga ko'ra so'z mutlaqo rangin va turfa bo'yoqlarda namoyon bo'ladi. Implitsiv ma'no ana shu badiiy maqsadga yo'naltirilgan so'z qudratini ko'rsatishda ifoda usullaridan biri hisoblanadi.

Implitsiv tushunchasi – bu biror narsa yoki holatning to'g'ridan-to'g'ri ifodalanmagan, lekin kontekst yoki kelishuv orqali anglashiladigan ma'nosidir. Bu tushuncha ko'pincha muloqotda, ijtimoiy munosabatlarda yoki ma'naviy masalalarda uchraydi. Biror gapda yoki jumlada aniq aytilmagan, lekin eslatilayotgan, kutilayotgan ma'nolar implitsiv tushunchani hosil qiladi. Bu esa tilning nozik va murakkab jihatlarini o'rganishda ham muhim sanaladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tilshunoslikda implitsivlik – bu ma'lum bir so'z yoki ifodaning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan tashqari, kontekst orqali qabul qilinadigan qo'shimcha ma'no yoki tushunchalarni

<https://orcid.org/0009-0003-3369-6622>

e-mail:

ergashevadilrabo1988@gmail.com

anglatadi. Bu tushuncha muloqotda noaniqliklarni, ijtimoiy kontekstni hisobga olib, ma'lum bir ma'noni o'z ichiga oladi. Implitsivlik asosan ikki turga bo'linadi: 1. Leksik implitsivlik – so'zlarning ma'nosi va ularning kontekstda ishlatilishi o'rtasidagi munosabat; 2. Pragmatik implitsivlik – muloqot jarayonida ishtirokchilar o'rtasida yuzaga keladigan ijtimoiy va madaniy kontekst. Bu tushuncha muloqotda qatnashuvchilarning qaysidir fikrini, hissiyotini yoki holatini ifodalash imkonini beradi.

Odil Yoqubov asarlarida o'zbek tilining be-takrorligini, jozibadorligini ko'rsatuvchi turli xil ma'noning implitsiv ifodalariga duch kelamiz. Ulardan biri ma'noning implitsiv ifodasidir: – *O mavlono, mavlono! Sizday yetuk donishmand bu ishda sabiylik qilibdur. U qari tulki bu sir-asrorni bilib olmoqchi? Lekin Salohiddin zargar!.. Yo'q bu darvesh yolg'on so'zlamas!* (“Ulug'bek xazinası”, 78-b). Ushbu matnda leksik implitsivlikni qari tulki so'zi ifodalagan. O'zbek mentalitetida tulki ayyorlik, ochko'zlik ramzi sanaladi. Yaponiya milliy madaniyatida bu so'z donolik, donishmandlikni aks ettiradi.

MUHOKAMA(OBCYJDEHIE/DISCUSSION)

Leksemaning mohiyati uning ichki tomoni orqali va shunga ko'ra boshqa til birliklari bilan munosabatga, aloqaga kirishuvi orqali belgilanadi[2]. Ma'noning implitsiv ifodasida leksema mohiyati uning ichki tomoni orqali so'z yoki ifodaning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan tashqari, kontekst orqali qabul qilinadigan qo'shimcha ma'no yoki tushunchalarni anglatadi. Masalan:

– *Ont ichmog'ingizga ne sabab bo'ldi, otajon? – dedi Ali Qushchi.*

– *E-e, buning hangomasi uzoq, inim. Bir kuni sohibqiron bir qilich buyurdi. Sopi oltindan, o'zi po'latdan bo'lsin, chopganda toshni kessin, dedi. Yasadim. Shunday qilich bo'ldikim, Amir Temur qo'lida to'nkaday toshni yog'dek kesdi. Ammo falakning gardishini qarang, mavlono, sal o'tmay ul shohi beshafqat osiy banda yasagan shul qilich bilan Ko'ksaroy maydonida yolg'iz og'am, birdan-bir jigargo'shamning kallasini oldi!.. – Chol ko'zlarini yumib, lablarini pichirlatib tilovat qildi va yuziga fотиha tortdi.* (“Ulug'bek xazinası”, 81-b). Ushbu matnda berilgan “hangoma” so'zi aslida ijobiy ma'noga ega bo'lgan so'z hisoblanadi. Ammo nutqda yashirin “fojea”, bo'lib o'tgan noxush voqea haqidagi xabar ma'nosi implitsiv ifodalangan[3].

Badiiy matnda ma'noning implitsiv ifodalanishi bilan bog'liq mazmuniy tahlil ifodaning shakliy jihatidan qat'i nazar nutq ishtirokchilarining “nima demoqchi ekanliklari” haqidagi yashirin bayoni bilan xarakterlanadi: – *Nima balo? Bittayarimtasi bilan topishib qoptimi u yoqda? Fazilat yalt etib o'g'liga qaradi. – Qayoqdagi gaplarni topasan-a, bolam? – Qayoqdagi gaplar emish! – Uning bunaqa bo'lishiga... siz ham aybdorsiz! Qizingizni yo'lga solish o'rniga o'z fe'lingiz bilan uni... ja!* (“Diyonat”, 103-b). Matnda aynan so'zlovchi nazarda tutgan axborot boshqa nutq ko'rinishi orqali implitsiv ifodalanligi yozuvchining mahoratini ko'rsatadi.

Pragmatik implitsivlikda matndagi asl ma'no ko'p hollarda oshkora bayonga ega bo'lmaydi. So'zlovchilar o'zaro ijtimoiy, hissiy, madaniy niyatini metaforik bo'yoqqa ega bo'lgan so'zlar bilan yoki maqol, matal, ibora asosida bildiradi: – *Nega indamaysan? – dedi Qodirjon. – Pishgan oshni buzmoqchimisani yo? Bu yoqda biz, u yoqda dadamlar... hamma xursand bo'p turganda...* (“Diyonat”, 103-b). Ushbu matnda “bo'lishi kutilayotgan to'yni buzma, hammasi hal bo'lgan”, mazmunli ma'no implitsiv ifodalangan.

NATIJALAR (PEZYLTATY/RESULTS).

Tilshunos olim Nizomiddin Mahmudov o'rta tashlangan “g'ayrioddiy birikmalar”, “o'ziga yot stilda qo'llangan so'zlar”, “so'zning aniqligi” kabi mavzularning tahlil natijasi pragmatik to'siq xususidagi hodisaning mavjudligi haqida ma'lumot beradi[4]. Bizningcha, badiiy matnda ma'noning implitsiv ifodalanishi nazariy jihatdan o'rganilmagan, ma'lum til faktlari yordamida tahlillarga muhtoj. Odil Yoqubov asarlarida bunday yopiq ifodalar turfa nutq shakllari bilan berilganki, yozuvchi o'zining so'z qo'llash uslubini yaqqol namoyon eta olgan: – *Esimda, profisor, esimda. Ammo-lekin... – Bas yetar, ko'tar jiyda xaltangni! – o'shqirdi Normurod Shomurodov. – Endi haligi... ishonib yurgan pulsirot ko'prigingda duch kelmagunimizcha qorangni ko'rmay sening!* (“Diyonat”, 132-b). Berilgan matnda bu yerdan yo'qol, endi u dunyoda ko'rishamiz, ma'nosi implitsiv ifodalangan.

Badiiy asar leksikasining lug'at tarkibi, leksik-semantik va tematik guruhlari, so'zlarning uslubiy hamda ma'no qirralari, birinchi navbatda asar uchun xos bo'lgan mavzuga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan asar muallifi bo'lmish adibning

lisoniy mahoratiga, qobiliyatiga bog'liqdir[5]. Odil Yoqubov asarlarida ana shunday o'ziga xoslik uning so'zni tanlab qo'llashida ko'rinadi: *Haydar xushnud kayfiyatda Qodirjonni chetga chiqarib, – Sengayam hayronman, Latofat o'z jigarim-ku, lekin... sening o'rningda bo'lsam allaqachon haligidaqa... tilini qisib qo'yardim uning! Haydar beixtiyor ijirg'anib, teskari burilib ketdi.* ("Diyonat", 165-b). Ushbu matnda hayosizlik, xudbinlik, tubanlik ma'nolari implitsiv ifodalangan. Tashqi nutq aniq moddiy ifodalanmay, nutq vaziyati bilan, so'zlovchi maqsadi, imkoniyatlari ostida tashkil topgan. Bu esa implitsivlikni hosil qiladi.

Har qanday matnda axborot so'zlovchining ichki maqsadi boshqaruvida ikki mazmuniy ko'rinishdan iborat bo'ladi. Bular yoyiq va yig'iq mazmun shakllaridir. Bunday mazmun shakllari so'zlovchining kommunikativ niyati bilan bog'liq ravishda matnning u yoki bu qismlarida namoyon bo'ladi. Yig'iq-yashirin axborot kontekstlari turlicha shakllardan iborat bo'lganligi uchun unga nisbatan lingvistikaga oid nazariy adabiyotlarda "bir umumiy tushunchani ifoda etuvchi umumiyashirin ("implikasiya") atamasini qo'llaydilar[6]. Zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlari pragmatlingvistika, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslikda ma'noning implitsiv ifodalarini o'rganish bugungi kunda tilning yangi bosqichga ko'tarilganidan dalolat bermoqda. Badiiy matn tahlilida esa ma'noning implitsiv ifodasi ham pragmatlingvistik, ham psixolingvistik tahlilini amalga oshirishi mumkin. Yozuvchi Odil Yoqubov asarlarida ana shunday yopiq ifodalar ko'pchilikni tashkil etadi: *Shomurodov, nihoyat hushini yig'ib, cho'qmorday mushti bilan yog'och karavotni qarsillatib urdi. – Nimalar deyapsan o'zi ahmoq?*

– *Siz aralashmang mening ishimga! – Haydar g'azabi jo'sh urib, domlaga yuzlandi. – Bir marta chalib yiqitganingiz ham yetar! Yo yana oyog'imdan olib, go'rga tiqmoqchimisiz meni aziz tog'ajonim?..* ("Diyonat", 169-b). Ushbu matnda kesatq ma'nosi implitsiv ifodalangan. Uslubiy tagma'no ko'rinishlarida so'zlovchi o'z ichki maqsadini boshqa uslubiy shaklda ifoda etgan.

Yozuvchi asarlarida shunday yopiq ifodalarni ham qo'llaganki, unda so'zlovchilar o'rtasida madaniy konsept, ya'ni o'ziga xos yashirin ifodalar o'zbekona mentalitetga asoslanadi. Masalan, o'zbek oilasida ota va qiz suhbatida andisha, or, nomus birinchi o'rinda turadi. O'zbekona hurmat, izzat oilaviy nutqda saqlanadi:

Fazilat, nihoyat, o'pkasini bosib, ko'zini artidi. – Kechiring otajon. Eski gaplarni qo'zg'ab ko'nglingizga ozor berdim shekilli. Men bu gaplarni qo'zgamochi emasdim, shunchaki, qudam, jiyaningizning qiliqlari...

– Qaysi qiliqlarini aytasiz?

– Qaysi birini aytay? O'sha odam... o'sha odamning shuncha nopok ishlari... axir men ham, biz ham odammiz-ku, otajon?

– O, qizim, qizim-a! – dedi o'ksib. – U faqat seni emas, o'z tog'asini ham odam deyapgani yo'q. O'g'li... bo'lg'usi kuyovimiz ko'rsatgan nag'malarini aytmay qo'ya qolay. Bir chetini o'zingiz ko'rdingiz ("Diyonat", 175-b). Matnda eridan xiyonat, zulm ko'rgan qizning o'z otasiga suhbat mohiyatini yopiq implitsiv ifodalar asosida berganini kuzatishimiz mumkin. Asl ma'noning implitsiv ifodalanishi millatning ko'zgusi, tarbiya-axloqini namoyon etadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Odil Yoqubov shunday qalam sohibi ediki, uning qalb tug'yonlarini, dil nidolarini, har bir yozgan asaridan ham o'qib, ham uqib olish mumkin. So'zdan foydalanish, qahramonlar nutqidagi ma'noning implitsiv ifodasini takrorlanmas darajada kitobxon ko'z oldida gavdalanirib beradi. O'zbek tilshunosligida ma'noning implitsiv ifodasini o'rganish bugungi zamonaviy tilshunosligimizning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Muqimova Z. O'tkir Hoshimov asarlarida tilining lingvopoetik va lingvomadaniy xususiyatlari. Filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent, 2020. – B. 160.
2. Nematov B., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. O'qituvchi. Toshkent, 1995. – B. 55.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 tomlik, 4-tom. – Toshkent: O'zME, 2006–2008. – B. 504.
4. Abduraxmonov X., Maxmudov N. So'z estetikasi. Toshkent. 1981. – B. 61.
5. Umurkulov B. O'zbek badiiy nasrining lingvoulubiy shakllanish asoslari: filol. fan. dok. diss. – Toshkent, 2020. – B. 252.
6. Hakimov M.X. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini. Filol. fanl. dok. diss... avtoref. – Toshkent, 2001. – B. 31.